

УДК 94(477)“18”

Ігор Гирич

ORCID: 0000-0002-9999-5620

УКРАЇНСЬКА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ЕЛІТА ПОЛЬСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОМУ РУСІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.

***Анотація.** У статті йдеться про суспільно-політичні плюси виховання інтелектуальної еліти українського національно-визвольного руху, яка мала польське цивілізаційне виховання перед тим, як стати українськими діячами. Автор наголошує на думці, що належність до виховання європейського колу народів, якими були поляки, дозволяли українцям польського походження у формуванні ідеї політичної окремішності України як серед осіб подібного походження, так і для етнічних українців. Останні перебували під ідейними впливами російської лівої і правої політичної думки і швидше ставали політичними росіянами, сприймаючи постулати їхньої національної ідеї з постулатом про «єдиний руский народ». Натомість українці польського походження виступали за збудування мовно-культурного кордону між Україною і Росією та Польщею; мислили категоріями майбутньої незалежної української держави; формували думку про українську політичну націю, яка формуючися на українській етнічній основі мала включати до себе і інші етноси, що мешкають на українській землі.*

Автор пише про дві генерації українських діячів польськокультурного походження на Наддніпрянській Україні: 1) громадивців 1860-х – 1880-х років другого українофільського етапу визвольного руху; 2) діячів третього, політичного етапу – 1890-х – поч. ХХ ст. Наголошує про значення діяльності Володимира Антоновича (1834-1908) – професора університету Св. Володимира та ідеолога українського руху доби українофільства. Про хлопоманів поч. 1860-х років, яких об'єднав останній: Тадея Рильського, Костя Михальчука, Бориса Познанського, Осипа Юркевича. В третьому етапі вирізнилися польські українці соціал-демократичного та консервативного напрямів. Їх представляли лідери третього етапу Левко Юркевич

і В'ячеслав Липинський. І знову ж саме українці польської культури опинилися на позиціях ідеологів українського руху. Разом з Л. Юркевичем український лівий соціалістичний рух представляли М. Меленевський, О. Скоропис-Йолтуховський, Б. Ярошевський. Натомість, В. Липинський створив право-консервативний український рух, організувавши рух українців римокатоликів, до якого долучилися Ф. Вольська, Й. Волошиновський, Л. Сідлецький (Сава Крилач), А. Монтезор, А. Рокицький та ін.

Ключові слова: українці польської культури, європейськість ідеології польських українців, антиімперське протиросійське спрямування, Володимир Антонович, В'ячеслав Липинський.

Інформація про автора: Гирич Ігор Борисович, доктор історичних наук, професор, завідувач відділом Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України.

Електронна адреса: ihor_hyrych@ukr.net

Ihor Hyrych

THE POLISH CIVILISATIONAL FACTOR IN THE FORMATION OF THE POLITICAL SEPARATENESS IDEA OF THE UKRAINIAN INTELLECTUAL ELITE OF THE MODERN AGE

Abstract. *The article highlights the socio-political advantages of educating the intellectual elite of the Ukrainian national liberation movement, which had a Polish civilisational upbringing before becoming Ukrainian figures. The author emphasises the idea that belonging to the European circle of peoples, such as the Poles, allowed Ukrainians of Polish origin to form the idea of Ukraine's political separateness both among people of similar origin and for ethnic Ukrainians. The latter were under the ideological influence of Russian left and right political thought and rather became political Russians, accepting the postulates of their national idea with the postulate of the «single Russian people». Ukrainians of Polish origin, on the other hand, advocated the construction of a linguistic and cultural border between Ukraine and Russia and Poland; thought in terms of a future independent Ukrainian state; they formed an opinion about a Ukrainian political nation, which, being formed on a Ukrainian ethnic basis, should include other ethnic groups living on Ukrainian land.*

The author writes about two generations of Ukrainian figures of Polish cultural origin in Dnieper Ukraine: 1) the Hromadovites of the 1860s – 1880s of the second Ukrainophile stage of the liberation movement; 2) the figures of the third, political stage – the 1890s – early 20th century. He emphasises the importance of the work of Volodymyr Antonovych (1834–1908), a professor at St. Volodymyr University and an ideologist of the Ukrainian movement of the Ukrainophile era. He writes about the figures of Chłopotomania («peasant-mania») of the early 1860s, who were united by Antonovych: Tadei Rylski, Kostiantyn Mykhalchuk, Borys Poznanski, and Osyp Yurkiewych. In the third stage, Polish Ukrainians of the social democratic and conservative trends stood out. They were represented by the leaders of the third stage, Levko Yurkevych and Viacheslav Lypynskyi. And again, it was Ukrainians of Polish culture who found themselves in the position of ideologues of the Ukrainian movement. Together with L. Yurkevych, the Ukrainian left-wing socialist movement was represented by M. Melenevsky, O. Skoropys-Yoltukhovsky, and B. Yaroshevsky. Instead, V. Lypynskyi created a right-wing conservative Ukrainian movement by organising the movement of Ukrainian Roman Catholics, which was joined by F. Volska, J. Voloshynovskyi, L. Sidletskyi (Sava Krylach), A. Montresor, A. Rokytskyi, and others.

Key words: Ukrainians of Polish culture, Europeanism of the Polish Ukrainians ideology, anti-imperial anti-Russian orientation, Volodymyr Antonovych, Viacheslav Lypynskyi

Information about author: Ihor Hyrych, doctor of historical sciences, professor, head of the Department of the M. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies, National Academy of Sciences of Ukraine.

E-mail: ihor_hyrych@ukr.net

Ihor Hyrycz

**POLSKI CZYNNIK CYWILIZACYJNY W KSZTAŁTOWANIU
IDEI ODREBNOŚCI POLITYCZNEJ ELITY INTELEKTUALNEJ
UKRAIŃSKIEJ
W DRUGIEJ POŁOWIE XIX WIEKU**

Abstrakt. Niniejszy artykuł podnosi kwestie społeczno-politycznych korzyści płynących z wykształcenia elity intelektualnej ukraińskiego ruchu narodowo-wyzwoleńczego, która wychowała się w polskim kręgu cywilizacyjnym. Autor

eksponuje, że przynależność do europejskiego kręgu narodów, do którego należeli Polacy, pozwoliła Ukraińcom polskiego pochodzenia na ukształtowanie idei politycznej odrębności Ukrainy. Odnosiło się to Ukraińców wykształconych w polskim kręgu kulturowym, których poglądy ewoluowały i stali się ukraińskimi patriotami, jak i dla Ukraińców wykształconych w kręgu narodowym. Ci ostatni byli pod ideologicznym wpływem rosyjskiej lewicowej i prawicowej myśli politycznej. Stawali na gruncie przynależności do rosyjskiego kręgu polityczno – kulturowego, spychając postulaty narodowe na plan dalszy, łącząc je z ideą panslawizmu promowaną przez Rosję, która była formą realizacji rosyjskiego imperializmu. Z drugiej strony Ukraińcy wywodzący się z polskiego kręgu kulturowego opowiadali się za budową językowej i kulturowej granicy między Ukrainą, a Rosją i Polską. Koncentrowali swoje myśli w kategoriach przyszłego niepodległego państwa ukraińskiego, eksponowali przy tym opinię na temat ukraińskiego narodu, który, tworząc się na ukraińskiej podstawie etnicznej, powinien obejmować inne grupy etniczne zamieszkujące ziemie ukraińskie.

Autor podejmuje tematykę przedstawicieli dwóch pokoleń ukraińskich działaczy wywodzących się z polskiego kręgu kulturowego w Ukrainie Nadnieprzańskej: 1) hromadowcach z lat 1860–1880 drugiego ukrajinofilskiego etapu ruchu wyzwolenczego; 2) działaczach trzeciego, politycznego etapu lat z 1890 – początku XX wieku. Podkreśla znaczenie twórczości Wołodymyra Antonowycza (1834–1908), profesora Uniwersytetu św. Wołodymyra i ideologa ukraińskiego ruchu epoki ukrajinofilskiej. Eksponuje tematykę związaną z ruchem chłopomanaków z początku lat 60. XIX wieku, który zjednoczyli: Tadeusz Rylski, Kostia Mychalczuk, Borys Poznański i Osyp Jurkewycz. W kolejnym trzecim etapie wyróżniali się Ukraińcy z polskiego kręgu kulturowego o orientacji socjaldemokratycznej i konserwatywnej, reprezentowani przez następujących liderów ww. etapu – Lewka Jurkewycza i Wiaczesława Łypynskiego. Właśnie to Ukraińcy z polskiego kręgu kulturowego znaleźli się na pozycji ideologów ruchu ukraińskiego. Wraz z L. Jurkewyczem ukraiński lewicowy ruch socjalistyczny reprezentowali M. Melenewski, O. Skoropys-Jołtuchowski i B. Jaroszewski. Wspomniany W. Łypynskij stworzył prawicowo-konserwatywne porozumienie ukraińskie, organizując ruch ukraińskich rzymskich katolików, do którego dołączyli F. Wolska, J. Wołoszynowskij, L. Siedlecki (Sawa Kryłacz), A. Montresor, A. Rokyćkij i inni.

Słowa kluczowe: Ukraińcy z polskiego kręgu kulturowego, europejskość ideologii polskich Ukraińców, antyimperialna orientacja, antyrosyjska orientacja, Wołodymyr Antonowycz, Wiaczesław Łypynskij.

Nota o autorze: Ihor Hyrycz, doktor nauk historycznych, profesor, kierownik wydziału Zakładu Archeografii Ukraińskiej i Studiów Źródłowych im. M. Hruszewskiego Narodowej Akademii Nauk Ukrainy.

E-mail: ihor_hyrych@ukr.net

Польське суспільство під російською, німецькою та австрійською займанщинами намагалося відсепарувати свої колишні державні терени — з етнічно українськими землями зокрема. Це викликало реакцію спротиву нової української інтелектуальної еліти, яка сама прагнула до політичної самостійності, а отже, навіть підсвідомо засвоювала досвід польських кроків до національного визволення. Більше того, поляки або спольщені українці, що засвоїли урок польського стану володіння на українських землях, були краще — і культурно, і громадськи — підготовлені до ідей української незалежності, ніж нащадки лівобережної шляхти. Тому, власне, саме осередок цих людей став флагманом українського відродження на другому етапі українського визвольного руху, який називають українофільським, або академічним, або громадівським.

Польща XIX ст. мала для України, особливо для її ідейного та інтелектуального становлення, набагато важливіше значення, ніж відповідний тогочасний російський вплив. Йдеться не про кількісні показники — російськими інтелектуалами захоплювалась і керувалася їхніми настановами переважна більшість української інтелігенції. Йдеться передусім про якість. Протиросійська налаштованість польської еліти давала ідейний і змістовий матеріал для формування власне української модерної національної ідеології.

Ще в перших томах «Записок НТШ» визначний наш історик літератури Олександр Колесса відзначав ідейний вплив поезій Адама Міцкевича на провіденційні твори Тараса Шевченка на кшталт «Розритої могили»¹. Зрештою, і сам батько новітньої ідеології Микола Костомаров, пишучи свою знамениту «Книги буття українського народу», взував її на кшталт відповідної польської книги. Відомі польські романтики М. Грабовський і М. Чайковський

1 Колесса О. Шевченко і Міцкевич. Львів, 1894.

мали великий вплив на П. Куліша¹. По-справжньому науково тему польсько-української співпраці на ідеологічному ґрунті мав розробити Вячеслав Липинський, який фактично другий і третій том своєї званої книжки-альманаху «Z dziejów Ukrainy»² готував під дослідження т. зв. української школи в польському письменстві. Т. Падура, Б. Залеський, Ю. Словацький, М. Чайковський та ін. мали постати на сторінках збірника В. Липинського як літератори, для яких українська тематика (козацтво, збройні протиборства, степова природа) не лише служила тлом для розгортання сюжету, а й свідчила про суспільно-політичні настрої крайовськи налаштованої сполонізованої правобережної шляхти³.

Діаспорна українська історіографія може похвалитися найбільшими досягненнями в дослідженнях історії ідей, зокрема й у польсько-українській царині. І. Лисяк-Рудницький першим звернув увагу на важливість польсько-українського діалогу протягом ХІХ ст. і особливо в часи «нової ери»⁴ З переміщенням інтелектуального центру українців зі Сходу на Захід, від Харкова через Київ на Львів, відбувалася зміна періодів зростання національного руху, його радикалізації. І в цьому полягала велика заслуга польського національного руху, який подавав приклад українцям, передусім у Галичині. Роман Шпорлюк пішов далі, взагалі пов'язавши українські інтелектуальні аспірації від кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст. з польськими патріотичними гуртками і спробами вирвати у Росії власну державу від часів Костюшка і наполеонівських воєн через польські повстання 1830–1831 й 1863–1864 рр. до парламентської діяльності польських кіл у австрійському парламенті й галицькому сеймі. Р. Шпорлюк стверджував, що у зіткненні двох старих

1 Куліш П. Щоденник. Упор. тексту, прим. С. М. Кіржаєва. К.: Ін-т укр. археографії НАНУ, 1993.

2 *Łypyński W.* «Z dziejów Ukrainy». Kraków, 1912.

3 Докладніше див.: *Гирич І.* Вячеслав Липинський у світлі його листування з дореволюційних часів. *Липинський В.* Листування. Т. 1: А-Ж. Київ-Філадельфія, 2003. ss. 83-118.

4 *Лисяк-Рудницький І.* Польсько-українські стосунки: тягар історії. *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. К.: Основи, 1994. Т. 1. ss. 498-499.

імперських ідеологій, російської і польської, народилася молода і нова ідея – українська. Спробуймо розвинути цю думку¹.

Правобережна Україна до другої половини XIX ст. була, коли говорити про суспільну еліту, панівну культуру, освіту, громадсько-політичні настрої, всуціль польським регіоном. Верхівка його (великі та середні землевласники, дрібна шляхта, почасти міські обивателі, римо- і греко-католицьке духовенство) мислила категоріями відродження «Історичної Польщі», а отже, йшлося про включення до такої держави і земель Волині, Поділля, Київщини та Брацлавщини. Лівобережжя практично не мало поляків серед провідної верстви. Більше того, культивувалося різке антипольське скерування суспільної opinii. Як могло бути інакше, коли серед землевласників Полтавської й Чернігівської губерній переважали колишні нащадки козацької старшини, які у війні з Польщею протягом другої половини XVII – початку XVIII ст. зрештою визнали російську зверхність.

«Історія Русів» – програмний документ української іренти першого козацько-автономістичного періоду визвольного руху, що стосувався передусім земель Гетьманщини і, полемізуючи з російською історичною думкою, яка прагнула розчинити Лівобережну Україну в російському морі, відстоював українську самобутність. Польська сторона розглядалася як історичний ворог. З нею, на думку лівобережців, не було чого полемізувати. І все ж таки навіть на козацьких автономістів в якихось моментах життя впливало польське оточення. На думку Я. Дзири, Г. Полетика свого сепаратизму набрався під час навчання у Віленському університеті.

В останню чверть XX століття багато студій про В. Б. Антоновича і київський університет надрукував професор Національного університету Т. Шевченка Віктор Короткий². Зокре-

1 Шпорлюк Р. Імперія та нації. З історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі. Пер. з англ. К.: Дух і Літера, 2000. 354 с.

2 Pod skrzydłami nauki: Katolicyzm i prawosławie na Uniwersytecie św. Włodzimierza w Kijowie: Wasilij Uljanowski, Wiktor Korotki. Myślą i słowem: polsko-rosyjski dyskurs ideowy XIX wieku, red.: Łukasz Adamski, Sławomir Dębski. Warszawa, 2014. S. 399–424; Університет Святого Володимира: студентське життя 1834–1917: зб. док. упоряд.: В. Ф. Колесник, В. А. Короткий, І. І. Чигирік. К.: ВПЦ

ма, він досліджував і польський чинник впливу на Володимира Боніфатійовича.

Кирило-мефодіївці так само у переважній більшості були лівобережцями, хіба за винятком Т. Шевченка – нащадка південно-київської козацької верстви. Власне, ідеал слов'янської федерації народів так само можна розглядати як іманентну властивість ідеології Гетьманщини ще від часів «Синопису» Інокентія Гізеля. Бо йшлося передусім про федерування народів православного Сходу Європи, що випливало з традицій візантійського універсалізму північної ойкумени — Другого Риму. Кирило-мефодіївці ствердили існування рівноправного з росіянами українського народу, проте проблеми етнографічного розмежування двох націй вони не ставили. Ця проблема постала на першому етапі національно-визвольного руху, у 1830-ті — 1840-ві роки у працях етнографів і поетів та письменників романтиків (Т. Шевченко, П. Куліш, М. Костомаров), а науково завершена на другому етапі, в 1860-х – на початку 1890-х років XIX ст. у діяльності Київської громади (творчості В. Антоновича і М. Драгоманова)¹

І цьому є своє пояснення. У 1830-ті – 1860-ті роки університет Св. Володимира був польським навчальним закладом. Професура, особливо гуманітарного й природничого циклу, в перше десятиріччя існування університету більш ніж наполовину складалася з викладачів колишнього Кременецького ліцею і була відома своїми польськими патріотичними настроями. Студенти й викладачі української та російської національності становили не більше

«Київський університет», 2014. 415 с.: фот. (Університетська минувшина). Серед творців культу Шевченка: участь Володимира Антоновича у догляді за могилою Кобзаря. Етнічна історія народів Європи: зб. наук. пр. К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2015. Вип. 46. С. 40–50. *Короткий В.* Міхал Чайковський та Володимир Антонович: «українська школа» польської романтичної літератури і становлення українофільства. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2015, 176 с. *Його ж.* Взаємини Володимира Антоновича та Леонарда Совінського: епізод з історії хлопоманства. Київські полоністичні студії. К., 2016. Т. XXVIII. ss. 221–236.

1 Докладніше див.: *Гирич І.* Українські інтелектуали і політична окремішність (середина XIX – початок XX ст.). Вид. 2-ге, випр. і доп. К.: Українські пропілеї, 2020. 452 с.

десяти відсотків від усього студентсько-викладацького складу. З професорів «російських» ледь чи не самотнім у перші роки ректорування був М. Максимович. Перші томи «Архива Юго-Западной России», над яким працювала Київська археографічна комісія, польське студентство зустріло надзвичайно вороже, оскільки їхній зміст вибивав ідеологічний ґрунт з-під ніг польського панування на Правобережній Україні.

Усі студенти Київського університету за територіальною ознакою (волиняни, подоляни, мешканці Київщини) розподілялися за гмінами – громадами. І саме з цих гмін вийшла та молодь, яка незабаром склала українську громаду в Києві. Отже, як бачимо, сама форма існування інтелектуальних осередків національного руху мала певну польську модель.

Польське студентство Києва вже з кінця 50-х років XIX ст. розпочало конспіративну підготовку до повстання, яке вибухнуло в етнічних межах Польщі та у Правобережній Україні в 1863–1864 рр. Запобігти цим приготуванням російському уряду було надзвичайно важко. Не лише університет, а й Київ у культурному сенсі був принаймні на добру половину польським містом.

Магістратський Поділ вважався власне залишком староукраїнського міста, яке тоді агонізувало. Поволі вмирили традиції міського самоврядування, керівництво органів міського самоврядування потрохи замінювалося російськими купцями-старообрядцями, а старі міщанські роди активно російщилися. Останній війт навіть переїхав з Подолу на Печерськ, де тоді почало вирувати активне адміністративно-господарське життя. Чинівництво й військовий прошарок складали вже росіяни, які мешкали переважно на Печерську. Аристократичні Липки порівну ділили російська й польська аристократія з новими переселенцями-німцями. Тут розташовувалися міські помешкання магнатерії: Потоцьких і Браницьких. На Хрещатику величезний будинок спорудив Юзеф Понятовський – маршалок Київської губернії. Саме його будинок став у майбутньому домом дворянського зібрання Київської губернії. Театральне життя Києва майже виключно було пред-

ставлено польськими мандрівними трупами. Вулиця Костельна з Олександрівським костелом була центром польської дільниці Києва. Напередодні повстання 1863 р. тут постійно відбувалися маніфестації польської молоді, знаходили розкидані польські революційні прокламації. Чимало поляків оселилося й у «Новому строєнні», районі навколо університету Св. Володимира. Вони здавали помешкання для студентів університету.

Пізніше поляки перемістилися в район Великої Васильківської, де вже у другій половині XIX ст. відкрилася IV російська гімназія, в якій найбільше навчалася якраз київських поляків. А на межі століть у цьому місці розпочалося будівництво нового Миколаївського костелу. У цей час економічно поляків було витиснено з центральних вулиць Києва. Проте до самої революції на Хрещатику залишалися польські культурно-промислові заклади: книгарня й книжковий склад з бібліотекою Л. Ідзіковського – найбільший подібний заклад Києва (у ньому налічувалося 200 тисяч книжок); аптека Адольфа Марцинчика, фотографія Влодзімежа Висоцького. В центрі розмістилася будівельна фірма відомого архітектора В. Городецького, на Прорізній вулиці — редакція газети «Dziennik Kijowski».

Сьогодні це важко собі уявити, але навіть напередодні визвольних змагань, коли відносна кількість поляків серед київського населення у кілька разів зменшилася, в місті все одно нараховувалось від 25-ти до 40 тисяч представників цієї нації. Їхня ж частка серед т. зв. вільних професій, а також міських домовласників взагалі була достатньо відчутною й доходила майже до десяти відсотків.

Майбутній лідер Старої київської громади Володимир Антонович серед польської спільноти університету користувався надзвичайною повагою. Його не лише вважали своїм, а й сприймали як одного з лідерів польського студентського руху в Києві. Тому-то таке враження на польське громадянство краю справила відмова В. Антоновича та його товаришів брати участь у повстанні 1863 р. У своїй відомій «Сповіді» В. Антонович сформулював кредо спольщеної верстви Правобережжя – повернення до українського народу й служіння йому. Так постало відоме хлопоманство, з якого на

початку 1860-х років виросла Київська громада. Найактивнішою її частиною були колишні «поляки» Володимир Антонович, брати Рильські, Кость Михальчук, Борис Познанський, Осип Юркевич.

Тим часом Січневе повстання мало вирішальне значення для України та її національно-визвольної боротьби. Можна сказати, саме воно скристалізувало суспільну ситуацію таким чином, що розпочався другий етап національного руху – постання українофільства. Так само, як Кирило-Мефодіївське товариство у 1847 р. було випереджувальною реакцією на Революцію народів 1848 р., так і постання Громади було інспіровано початком таємних приготувань повстання серед поляків. Якщо перший етап українського визвольного руху мав яскраве слов'янофільське забарвлення і федералістичний характер, то другий його етап, академічний і українофільський, вже мав риси, що відокремлювали українське національне питання від польського і російського. В. Липинський і деякі його сучасники (М. Славінський, П. Житецький) вважали раннього В. Антоновича активним самостійником.

Польське повстання поставило перед українцями-інтелігентами вибір: або долучатися до представників польської національної ідеї, або виробити власну чітку стратегічну національну мету, зайнявши нішу між польським і російським суспільним життям. Українці вперше у громадському житті оприлюднили своє кредо і мету – підносити культуру народу, що в умовах поліційної російської держави означало, що вони не просто хочуть нести освіту і культуру в маси, але й бачать їх національними за змістом, а отже, по суті, антиурядовими. Бо ж усяка національна діяльність заперечувалась імперською владою і трактувалася як дія на роз'єднання «трієдіного русского племені». Київська громада поставила за мету підготувати народ до свідомого обрання своєї національності. На це і спрямовувалися головні освітньо-культурні акції громадівців. А це було політичним культурництвом.

Цікаво, що початок виходу «Архіву ЮЗР», до якого були причетні М. Іванишев і В. Антонович, збігається за часом зі змовницькою діяльністю поляків з підготовки повстання та з організацією

Київської громади – 1859 р. Вже в кінці 1850-х почалася нелегальна робота польського офіцерства в частинах російського війська. Політичне українофільство збігалось з необхідністю академічних форм – наукового обґрунтування історичної тяглості українського народу та його історії.

В. Антонович перебирає на себе роль ідеолога Київської громади і виконує цю роль до кінця 1880-х – початку 1890-х років, коли через погіршення здоров'я він мусив відійти від активної політичної роботи й здійснення політики «нової ери»¹. Окрема позиція українців у повстанні 1863 р. визначила і окремі маркери у формуванні модерної української ідеології. Вона ще носила романтизований характер, зберігала риси ідей кирило-мефодіївців. Зокрема це помітно в поширенні уявлень про особливу роль громадської самоорганізації українців, у протиставленні її державним формам організації у поляків і росіян. Громада українська у Антоновича – це ніби особливий суспільний лад українців, який є для них національною державою.

Січневе повстання прискорило розшарування українського суспільства. На місце нащадків козацької шляхти, землевласників з козацької старшини, приходять інтелігенція, яка перебирає на себе провід українського руху.

Польсько-російська війна 1863—1864 рр. підсилює необхідність пошуку суголосних елементів у Східній Галичині. Набирає обертів соборницька політика Київської громади, її лідерів В. Антоновича та О. Кониського. Згодом це знайшло відображення в тезі про «Галичину – український П'ємонт», що стало можливим, бо Правобережжя було тереном не лише військової, а й ідеологіч-

1 Докладніше див.: *Гирич І. В. Антонович — будівничий історіософських засад нової України. Третя академія пам'яті проф. В. Антоновича. К., 1996. ss. 28—35; Його ж. «Народництво» та «державництво» в українській історіографії: проблема змістовного наповнення понять. Молода нація: альманах. К.: Смолоскип, 2000. Ч. 4. ss. 5—30; Його ж. Володимир Антонович – автор концепту Нової України // Дивослово. 2008. Березень. Ч. 3(612). С. 59—62; Його ж. Між наукою і політикою. Історіографічні студії про вчених-концептуалістів. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2012. 488 с.; Його ж. Українські інтелектуали і політична окремішність (середина XIX – початок XX ст.). К.: Укр. письменник, 2014.*

ної боротьби, яка розшарувала місцеве суспільство на три національні табори.

Разом з тим, ніби виступаючи проти Польщі, в культурному сенсі В. Антонович залишався людиною польськокультурного середовища. Він не розривав цілковито контакти з Польщею (листується з Валеріаном Калінкою, Антонієм Мйодушевським та ін.), а навпаки, будував культурний кордон з Росією¹. Під проводом В. Антоновича археографія стає політичною дисципліною. А його публікації в Київській археографічній комісії були частиною боротьби за національну територію на Правобережній Україні. Боротьби не буквальної, бо поляки, втрачаючи тут землю, фактично віддавали її російському землевласникові, зокрема московській аристократії. Але ідейно українське суспільство засвоювало історично-наукові уроки Антоновича і у своїй історичній пам'яті починало їх сприймати як питому частину спадщини українського народу — доби козаччини.

Завдяки польському повстанню 1863 р. українське питання стає загальносуспільною проблемою Росії. Його починають обговорювати в Москві й Петербурзі, на рівні влади та еліт. Тому цілком логічно, що наслідком зміни парадигм російської влади став Валуєвський циркуляр 1863 р., який не лише хронологічно збігся із Січневим повстанням, але й був оприлюднений тоді, коли результат польсько-російського протистояння ще не визначився.

Не можна казати, що серед хлопоманів в українському рухові відзначився лише В. Антонович. Його найближчим другом був Тадей Рильський, який зробив свій вагомий внесок у національну справу. Він став одним з перших економістів, який написав українською мовою першу економічну працю, видану в «Записках Наукового товариства ім. Шевченка» – «Студії над основами розкладу багатства». Його син Максим став класиком української поезії в советські часи. Займаючи визначні позиції в науці (був директором Інституту мистецтвознавства та етнографії АН УССР)

¹ Грушевський М. С. Володимир Антонович. Основні ідеї його творчості і діяльності. Записки Українського наукового товариства у Києві. К., 1909. Т. 3. ss. 5—14.

і культурі, він відстоював, наскільки це було можливо, незалежність української культури від російської, продовжуючи фактично працю Т. Рильського і В. Антоновича.

Інший хлопоман Кость Михальчук став засновником української діалектології, чим зробив свій внесок у географічне відмежування українського етносу від російського, білоруського і польського, тобто заклав міцні наукові підвалини під сепараційний політичний рух.

Двома опозиціями такої ситуації є, умовно кажучи, приклади Павлина Свенцицького (1841—1876) і Францішека Равіти-Гавронського (1845—1930). Перший належав до гуртка хлопоманів київського університету (де почав навчання у 1860 р.) і товаришував з В. Антоновичем¹. П. Свенцицький був одним з авторів гімну «Ще не вмерла Україна» разом з Павлом Чубинським і студентами-українцями. Взяв участь у Січевому повстанні, але у Львові на еміграції далі дрейфував у бік українства. Спричинився до ширення міфу про Т. Шевченка серед польськомовного середовища. Видавав українську газету польською мовою «*Siolo*». Став учителем в українській Академічній гімназії. Писав художні твори на українську тематику. Друкувався у львівській «*Меті*». Тримав зв'язок з наддніпрянськими українофілами. І вніс свою лепту в українську суспільну думку, вживши і поширюючи термін «Україна-Русь». Був навіть автором «Української (руської) мовної граматики для учнів гімназій та реальних шкіл». Невдовзі по смерті як українського діяча його вшанувало НТШ монографією, яка друкувалася в «Записках НТШ»². І все ж і Павлин Свенцицький говорив не про самостійне існування українського народу, а про федерацію з Польщею на правах рівності³. З 1864 р. П. Свенцицький починає паралельно писати польською та українською мовами.

1 Цікаво, що й народилися вони по сусідству: В. Антонович у Махнівці (офіційне місце народження), а П. Свенцицький у с. Варшиця Махнівського повіту.

2 *Радзикевич Володимир*. Павлин Свенцицький. Публіцистична, наукова та літературна його діяльність.

У Львові: З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка, 1911. 118 с. (Відбиток із «Записок Наукового товариства ім. Шевченка». Тт. 101—103).

3 Там само. с. 4.

У 1866 р. у вступному слові в часописі «Sioło» він повторює символ віри В. Антоновича з його знаменитої «Сповіді». «На просторі від Балтійського моря до Чорного, від Кавказу поза Карпати бачимо осілий 15-тимільйоновий нарід, що говорить одною мовою, що має спільні звичаї, скрізь вірний своїм традиціям й одну маючий надію... Серед того люду жиємо від віків: ані себе від нього, ані його від себе відділити не можемо». Павло Свенцицький, як бачимо, попри участь у Січневому повстанні, мав такі ж хлопоманські інтенції, як і лідер Громади Володимир Антонович. Не випадково В'ячеслав Липинський свою книгу «Z dziejów Ukrainy» (1912) присвятив пам'яті В. Антоновича, Т. Рильського, О. Юркевича і П. Свенцицького. Отже, засновник українського консерватизму на початку ХХ ст. розглядав цих «поляків» рівнорядними за значенням українськими діячами.

Проте провідні ідейні напрямки викристалізували передусім «поляки», вихідці з учительської інтелігенції й дрібноземельної шляхти. В. Антонович і його товариші хлопомани провели ідейне розмежування з російською імперською національною ідеєю. Те, на що не наважилося покоління кирило-мефодіївців, яке постійно залишало зв'язок із «загальноруською» культурною спадщиною, наважилися здійснити шістдесятники-українці польськокультурного середовища. Однак і для них були характерні також хитання у бік всеросійської спільності. Спостерігалось це у П. Житецького, М. Драгоманова, В. Науменка та взагалі у переважної більшості громадівців. Лише поляк з походження і виховання В. Антонович був послідовним українським культурним сепаратистом, хоча й майже не писав українською. Превалюючою мовою його живого спілкування й наукового письма була якраз російська.

Мешканці Правобережної України, перебуваючи через польську культуру під цивілізаційним впливом Європи, були куди більше схильні в ментальному сенсі, за словами В. Липинського, відриваючись від Польщі, не втопитися у російському морі, ніж мешканці Лівобережної України, Слобожанщини й Півдня. Під

цим кутом зору зовсім не випадковим виглядає правобережно-київське походження Т. Шевченка.

З появою старогромадівського органу «Киевской старины» правобережці захопили в ній на перших порах провід, закладаючи через історіографію підвалини «сепаратистичної» суспільної думки, яка висловлювалася у статтях В. Антоновича. Та зі смертю Феофана Лебединцева редакція перейшла до рук лівобережців, де визначальною постаттю був чернігівець О. Лазаревський. Для останнього Володимир Боніфатійович був «занадто поляком». Власне, від кінця 80-х років XIX ст. вимальовуються два головних напрями в громадівському русі. Перший сповідував політичне культурництво, його речниками були В. Антонович і О. Кониський, другий – антикварне культурництво, за яким ішла більшість старогромадян і яким керували В. Науменко й І. Лучицький.

Близькою до українських хлопоманів була досить потужна течія української школи в польському письменстві. Їхня співпраця з українцями розпочалася ще в першій третині XIX ст. Деякі з них навіть писали україномовні вірші. Знаковими ж постатями українсько-польської згоди, яка визнавала, у різній мірі й формах, право українського народу на свою політичну окремішність, стали П. Свенціцький (Павло Свій), М. Чайковський (Садик-паша), М. Грабовський та ін.

Низка учасників польського повстання, друзів В. Антоновича та його товаришів, 1863 р., емігрувавши до Галичини, влилася у життя Австро-Угорської імперії. За чверть століття вони спонукали польські кола до польсько-української угоди, відомої як політика «нової ери». За всіх упереджень, характерних для імперських націй, поляки пішли для українців на такі поступки, на які так і не згодилися піти росіяни до 1917 р.¹ Українці одержали кілька кафедр у Львівському університеті. З них, власне, й розпочалася новітня українська наука. Це дозволило розвинутися й прообразу Української академії наук – Науковому товариству імені Т. Шевченка під проводом Михайла Грушевського.

1 Докладніше див.: *Чорновол І.* Польсько-українська угода 1890—1894 рр. Львів, 2000.

Правобережна Україна наприкінці XIX ст. стала місцем ще одного феномена українського визвольного руху – українізації польської землевласницької верстви. Ця верства програвала війну за землю царському уряду, який протегував російському землеволодінню в Київській, Подільській і Волинській губерніях, і це сприяло у психологічному сенсі пошуку нею своєї спільності з землею, на якій жила автохтонна людність.

Лівобережне старшинське українське панство у цей час активно російшилося. Вироджуються роди, які в середині XIX ст. виступали меценатами української культури. Припиняється рід сокиринських Галаганів. Одному з остзейських Ламздорфів дають приставку Ламздорфи-Галагани, аби хоч у прізвищі зберегти колись знаменитий рід. Качанівські Тарновські вигасають, і їхню знамениту садибу купують цукропромисловці Терещенки. Подібна біда нависає над Капністами, Горленками, Милорадовичами, Білозерськими та низкою інших родів. Як тут не побачити паралелі з XVII ст. – початком занепаду знаменитих українських родів Острозьких, Вишневецьких, Збарзьких, Корецьких, що переходили на католицизм. Нащадки козацької старшини вже після російської революції 1905 р. вороже поставилися до національного відродження. Видатний генеалог Вадим Модзалевський, працюючи в Чернігівському дворянському зібранні, боявся зізнаватися, що він друкується в історичному журналі «Україна», тому подавав туди статті під псевдонімами, інакше він відразу позбувся б посади.

Дещо інша ситуація склалася на Правобережжі. Не лише дрібні дідичі, а й великі землевласники зацікавилися українською справою. Визначними діячами Товариства українських поступовців стають волинські поміщики граф Михайло Тишкевич і барон Федір Штейнгель. Цікаво, що їхня зацікавленість національним рухом не обмежується лише культурницькою діяльністю, як у нащадків Гетьманщини, вони прилучаються до активної політичної діяльності. Федір Рудольфович, так само як і В. Тарновський, закладає у себе в Городку солідний багатопрофільний український історично-краєзнавчий музей, який допомагав науково організувати знаменитий

музейник і археолог М. Біляшівський. Крім того, Ф. Штейнгель долучається до діяльності української фракції в російській Державній думі. У кадетській партії він зацікавлює українцями її керівництво, чим сприяє проходженню в Думі прихильних до українського питання законопроектів, а згодом у 1918 р. стає послом Української Держави в Берліні. М. Тишкевич меценатствує для НТШ, протегує творам красною письменства і так само у добі революції працює в українській дипломатичній службі. Його навіть призначили головою української делегації на Паризьку мирну конференцію, яка мала визнати постання незалежної України.

Чолову позицію в українській суспільствознавчій думці ХХ ст. займає представник волинської шляхти В'ячеслав Липинський. Це, можливо, один з найбільших українських мислителів усіх часів. Проте крові української він не мав. І мати, і батько його були поляками. Усі брати, дружина і донька залишилися при польській нації і не обрали, як В'ячеслав Казимирович, українську ідентичність. Але В. Липинський не лише перейшов на українську ідентичність, а й став обґрунтовувачем незалежності України («Листи до братів-хліборобів» (1926)), написав перші твори української державницької історіографії («Україна на переломі» (1921)).

Великі землевласники-поляки на початку ХХ ст. навернулися до так званої крайовської ідеології. Ідею спільності політичного інтересу між поміщиками й панівним українським етносом пропагував В'ячеслав Липинський¹ Крайовство протиставляло себе вшехпольській ідеології інтелігентських верств, що відстоювали думку про Польщу «від можа до можа». З допомогою свого дядька, переконаного крайовця з півдня Київщини Адама Рокицького, В. Липинський на Уманщині проводить з'їзд дідичів, на який зібралося близько 40 осіб. В'ячеслав Казимирович виголосив реферат про долю спольщеної шляхетської верстви. Ідеями крайовства зацікавлюються навіть Браницькі й Володковичі. адже В. Липин-

¹ Докладніше див.: *Гирич І.* В'ячеслав Липинський: хлібороб і жовнір (співвідношення демократичного і консервативного в його історіософії). К., 2019. 310 с.

ський не закликав, як деякі хлопомани, залишати землевласницьку верству й декласовуватись, а навпаки – залишаючись дідами, працювати для культурно-політичного відродження українства.

Крайовство лягло в основу територіального вчення про націю В. Липинського, з якого, власне, впливав постулат політичної нації. Старий етноцентризм – основа ідеології нового українства XIX ст. — замінявся ідеєю патріотизму землі (принцип територіалізму), що мало об'єднати представників різних етносів, які проживають в Україні. Отже, можемо твердити, що модерна теорія націй і еліт постала у працях людини, яка мала польське виховання й польське інтелектуальне середовище під час навчання у Женеві й Кракові.

На жаль, попри значне поширення ідей В. Липинського напередодні революції 1917 р., ідея класового миру між селянством і панством так і не встигла визріти. Не постала відповідна консервативна партія, про яку мріяв В'ячеслав Казимирович. Натомість така партія постала у Литві. І це було однією з причин успішності литовської революції, у ході якої з'явилася незалежна Литва.

У Києві в 1909 р. В'ячеслав Липинський творить протопартію, гурт українців римо-католиків, до якого залучається низка осіб, які не зрадили українській тотожності усе життя. Це Францішка Вольська (в її київській квартирі відбувалися засідання, на яких було вирішено видавати «Przegląd Krajowy» і оформився гурт українців-римо-католиків), Йосип Волошиновський (видавець і редактор газети «Світова зірниця»), Людвік Сідлецький (письменник Сава Крилач), Адам Монтрезор, Адам Рокицький (землевласник і підприємець на Уманщині). Л. Сідлецький і А. Монтрезор взяли участь у гетьманському русі 1920-х років.

Важливим теоретичним внеском В. Липинського стало розроблення концепту «українська шляхта»¹. В. Липинський від початку поставив за мету зарити міжстанову прірву, намагатися повернутись до тих «золотих» часів, коли й українці являли собою повноструктуровану націю. Історія шляхетського стану у XVII–

1 Докладніше див.: Там само. ss. 150-168.

XVIII ст. була для нього тим джерелом натхнення, яке мало відновити втрачену станову повноцінність української нації. У «Шляхті на Україні», 1909) він про це писав: «Тут нам йшлося лише про те, щоб зазначити, що ґрунт, на якому розвинулася історія української шляхти вже під польським пануванням, був українським»¹.

В. Липинський намагався серед нащадків Правобережної шляхти ширити думку про нормальність сприйняття себе не поляками, а українцями. Якщо колись ця шляхта масово була українською, то чому такою їй не стати у XX ст.? Перехід у польськість В. Липинський плямував як зрадництво, спонукаючи всіх поляків-шляхтичів в Україні до українського вибору. У «Шляхті...» він зазначав: «Українська шляхта зреклася задля переможної польськості свого народу»².

Але чи не звинуватять тих шляхтичів, що вирішили стати українцями, їхні теперішні станові брати – у зраді польськості? В. Липинський на те припас свій аргумент. Розрив між польською і українською шляхтою стався вже триста років тому, коли українська шляхта підтримала Хмельниччину, а польська – польську державність в Україні. «З нашими братами, – писав В'ячеслав Казимирович, – українською шляхтою, яка вважає себе поляками, ми вже давно розійшлися в історії. Можливо, ще в часи релігійних, що дорівнюють нинішнім національним, незгод XVI й початку XVII століття; та остаточно й надовго розійшлися за повстання Хмельницького»³. Національне розмежування шляхти відбувалося не у сфері мови й культури, а в царині політично-державній. Українська шляхта підтримала козацько-українську державність, польська – залишилася обстоювати стару модель Речі Посполитої – польської держави імперського багатокультурного й багатоетнічного типу. «Між нами є лише одна, одна-єдина різниця, і цією різницею, – писав В. Липинський, – є політичне кредо: інакший погляд на державну Польщу,

1 Lipiński W. Szlachta na Ukrainie. Kraków, 1912. Український переклад у кн.: *Липинський В.* Суспільно-політичні твори. К., 2017. s. 95. Далі посилання на це видання.

2 Там само. s. 67.

3 Там само. s. 105.

Польщу “від моря до моря”, й інакше почуття обов’язків щодо рідного краю, які випливають з цього погляду»¹.

Концепт «українська шляхта» В’ячеслава Липинського став поважним внеском до національної суспільної думки та історіографії. Його обґрунтовано передусім у знаменитій «Шляхті на Україні» – праці, створеній у 1908 р. (видрукувана 1909 р.) як маніфест політичної діяльності заможної верстви, що переходила до діяльності, спрямованої на постання української державності.

До В. Липинського українські суспільствознавці та історики послуговувалися терміном «руська шляхта» стосовно представників української з походження землевласницької верстви. Про «руську шляхту» і «руську магнате́рію» пише у четвертому томі своєї «Історії України-Руси» Михайло Грушевський. І цікаво, що саме так її називала й історіографія польська. Спільність терміна свідчить про те, що традиційна українська історіографія до В. Липинського на цю шляхту дивилася як на таку, що відійшла у минуле, вбачала в ній таку спільноту, яка вже зійшла з національної політичної арени, стала вже давно і назавжди польською, ворожою до всіх українських аспірацій. На неї і М. Грушевський, і Ф. Равіта-Гавронський дивилися як на здобуток польської цивілізаційної праці, як на верству, втрачену для сучасної України. Натомість для В. Липинського шляхта мала пройти процес оздоровлення, відродитися як українська суспільна верства і підключитися до тогочасного українського руху, очолюваного українською інтелігенцією.

На історію В. Липинський дивився як на частину сьогоднішнього реального життя. Нащадки колишньої шляхти, і він сам передусім, є учасниками українського руху, беруть у ньому участь як українська інтелігенція, тоді ніби мають зрікатися свого привілейованого землевласницького статусу, жити коштом інтелігентської праці, а отже, ставати ворожими тим шляхтичам, які перебувають під впливом т. зв. вшехпольської ідеології. Тобто мають

1 Там само. s. 121, 153.

декласуватися. І такі закиди йому постійно робили люди з демократичного табору. Їм В. Липинський відповідав: «Зрадником і ренегатом не був і не буду! Всіма силами своєї душі я хочу, щоб стан шляхетський в Україні, до якого цілою істотою належу, почав робити те, що єсть його обов'язком: творити Українську Державу»¹.

Вплив польської суспільно-політичної думки відчували і українські соціал-демократи. І справа не лише в безпосередніх контактах з діячами ППС в Україні, але й в тому що РУ-Пістами і УСДРПістами були низка шляхтичів-правобережців польського або польськокультурного середовища. Це син Осипа Юркевича – громадівця і товариша В. Антоновича, Левко Юркевич — лідер і теоретик національного соціалізму в ортодоксальному прочитанні марксизму, засновник Української соціалістичної партії – відомий журналіст Богдан Ярошевський, подоляни, діти шляхтичів Маріян Меленевський і Олександр Скоропис-Йолтуховський. Всі ці люди до кінця життя відстоювали тверді позиції української незалежності. Попри ортодоксальний марксизм ленінського типу Левко Юркевич був переконаним самостійником і виступав за окрему і незалежну від РСДРП українську партію есдеків. Він був головним ідеологічним опонентом В. Леніна, і той присвятив працям Левка Йосиповича кілька своїх робіт. Л. Юркевич посідав провідне місце в УСДРП до самої Першої світової. Цікаво, що, як і у випадку з Дмитром Антоновичем, який заснував РУП і взяв за програму «Самостійну Україну» Миколи Міхновського, так і Л. Юркевич, під впливом батьківського виховання старого хлопомана наполегливо відстоював українську окремішність, ставши лише заручником тези про первинність соціального над національним. Гроші, зароблені Осипом Юркевичем на кооперації та підприємстві, його син використовував, фактично, для знищення приватної власності. А отже, ця роздвоєність зіграла з ним злий жарт. Він ініціював виключення з партії «опортуністів»,

1 Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. Ред. Я. Пеленський. К.; Філадельфія, 1995. Т. 6. Кн. 1. С. XXIX.

есдеків-реалістів, які закликали до класового миру і співробітництва з українською інтелігенцією (А. Жука, В. Дорошенка, М. Меленевського, згодом Д. Донцова), заперечував корисність діяльності СВУ, орієнтуючись на Росію та Антанту.

Ще один східноподільський шляхтич Олександр Скоропис-Йолтуховський так само був міцним самостійником, але перебув метаморфозу політичних поглядів — від орієнтації на РСДРП, бо був одним з творців української соціал-демократичної «Спілки», до правоконсервативних поглядів. В часи Першої світової він приєднався до перших членів СВУ, після української революції 1917—1921 рр. став членом Українського союзу хліборобів-державників, одним з членів ЦК гетьманців (Ради Присяжних).

1920-ті роки були часом постання консервативної течії в українській суспільній думці, на визрівання якої також великий вплив справила польська консервативна думка. На цій основі зародилася й державницька школа в українській історіографії, серед чотирьох adeptів якої — С. Томашівського, В. Липинського, І. Кривецького й Д. Дорошенка — перші троє мали значний вплив польського інтелектуального середовища.

Ще одна людина польської культури в Україні останнім часом переконливо увійшла до анналів класичних теоретиків українського державного відродження — Ольгерд-Іполіт Бочковський. Народився він у Херсонській губернії. Батько був поляком, мати — литовкою. Більшу частину життя прожив у Чехії, викладав у Господарській подебрадській академії. Став засновником нової науки націології у 1920-х, випередивши своєю періодизацією національних рухів у Європі Мирослава Гроха¹. О. Бочковський був автором низки публікацій, які передвіщали національне визволення «малих» народів Європи, зокрема й українців. Він був

1 Кілька років тому у Києві на конференції, яку влаштували польське посольство в Україні і професор Ян Маліцький, у своєму виступі я висловив припущення, що юний Мирослав Грох міг у Празі зустрічатися і читати праці Ольгерда Бочковського. Професор Маліцький згадав приїзд Гроха у Польщу і ствердив, що Бочковського Грох знав і праці його читав. На жаль посилань в його працях на книжки Бочковського не було.

соціалістом, лівим мислителем, який боровся з фашистським і російським тоталітаризмами¹.

Якщо поляк за походженням В'ячеслав Липинський переносив на український ґрунт європейський консерватизм, то Ольгерд Бочковський сповідував традиційний український націонал-демократизм, будучи членом УРСДРП. Разом з тим він мав нахил, як і В.Липинський до теоретизування і генералізування ідей. Йому лише не поталанило з прихильниками таланту. Якщо ідеї В. Липинського популяризували його послідовники і після смерті. Бо активізувалася гетьманська партія, яка було плодом генія В. Липинського. Ідеї Ольгерда Бочковського лишилися не розвинутими, бо республіканці не оцінили того теоретичного скарбу, який розробив О. Бочковський. А він лівими ідеями європейського соціалізму намагався зацікавити суспільну світову думку, щоб провести ідею необхідності постання держав неісторичних народів Європи. Серед яких ключове місце мала зайняти Україна. Ідеї цього філософа сьогодні одержали нову актуальність, коли до кола державних народів долучилася низка держав, в тому числі числі і Україна. Він став передвісником постання держави Ізраїль, феєрверку суверенітетів народів Азії і Африки. Він попереджав світ про небезпеку російського тоталітаризму, який ставив на одну шальку з німецьким нацизмом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гирич І. «Кожна нація – гарна квітка людства»: Ольгерд Бочковський про націю, націоналізм і національне відродження. Записки НТШ.– Т.СCLXX.– Львів, 2017. ss 236—278.

2. Гирич І. «Народництво» та «державництво» в українській історіографії: проблема змістовного наповнення понять. Молода нація: альманах. К.: Смолоскип, 2000. Ч. 4. ss. 5—30.

3. Гирич І. В. Антонович — будівничий історіософських засад нової України. Третя академія пам'яті проф. В. Антоновича. К., 1996. ss. 28—35.

1 Докладніше див.: Гирич І. «Кожна нація – гарна квітка людства»: Ольгерд Бочковський про націю, націоналізм і національне відродження. Записки НТШ.– Т.СCLXX.– Львів, 2017. ss .236-278; Гирич І. Творчість націолога Ольгерда Бочковського та справа видання його спадщини. Українська біографістика : зб. наук. пр. Ін-ту біографічних досліджень. Київ, 2017. Вип. 15. ss. 43-57.

4. Гирич І. В'ячеслав Липинський: хлібороб і жовнір (співвідношення демократичного і консервативного в його історіософії). К., 2019. 310 с.

5. Гирич І. Володимир Антонович – автор концепту Нової України // Дивослово. 2008. Березень. Ч. 3(612). С. 59—62.

6. Гирич І. Вячеслав Липинський у світлі його листування з дореволюційних часів. Липинський В. Листування. Т. 1: А-Ж. Київ-Філадельфія, 2003. ss. 83—118.

7. Гирич І. Між наукою і політикою. Історіографічні студії про вчених-концептуалістів. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2012. 488 с.

8. Гирич І. Творчість націолога Ольгерда Бочковського та справа видання його спадщини. Українська біографістика: зб. наук. пр. Ін-ту біографічних досліджень. Київ, 2017. Вип. 15. ss. 43-57.

9. Гирич І. Українські інтелектуали і політична окремішність (середина XIX – початок XX ст.). Вид. 2-ге, випр. і доп. К.: Українські пропілеї, 2020. 452 с.

10. Гирич І. Українські інтелектуали і політична окремішність (середина XIX – початок XX ст.). К.: Укр. письменник, 2014.

11. Грушевський М. С. Володимир Антонович. Основні ідеї його творчості і діяльності. Записки Українського наукового товариства у Києві. К., 1909. Т. 3. ss. 5—14.

12. Колесса О. Шевченко і Міцкевич. Львів, 1894.

13. Короткий В. Взаємини Володимира Антоновича та Леонарда Совінського: епізод з історії хлопоманства. Київські полоністичні студії. К., 2016. Т. XXVIII. ss. 221–236.

14. Короткий В. Міхал Чайковський та Володимир Антонович: «українська школа» польської романтичної літератури і становлення українофільства. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2015, 176 с.

15. Куліш П. Щоденник. Упор. тексту, прим. С. М. Кіржаєва. К.: Ін-т укр. археографії НАНУ, 1993.

16. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. Ред. Я. Пеленський. К.; Філадельфія, 1995. Т. 6. Кн. 1. С. XXIX.

17. Лисяк-Рудницький І. Польсько-українські стосунки: тягар історії. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. К.: Основи, 1994. Т. 1. ss. 498—499.

18. Радзикович Володимир. Павлин Свенціцький. Публіцистична, наукова та літературна його діяльність. У Львові: З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка, 1911. 118 с. (Відбиток із «Записок Наукового товариства ім. Шевченка». Тт. 101—103).

19. Серед творців культу Шевченка: участь Володимира Антоновича у догляді за могилою Кобзаря. Етнічна історія народів Європи: зб. наук. пр. К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2015. Вип. 46. С. 40—50.

20. Університет Святого Володимира: студентське життя 1834–1917: зб. док. упоряд.: В. Ф. Колесник, В. А. Короткий, І. І. Чигирик. К.: ВПЦ «Київський університет», 2014. 415 с.: фот. (Університетська минувшина).

21. Чорновол І. Польсько-українська угода 1890—1894 рр. Львів, 2000.

22. Шпорлюк Р. Імперія та нації. З історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі. Пер. з англ. К.: Дух і Літера, 2000. 354 с.

23. Lipiński W. Szlachta na Ukrainie. Kraków, 1912. Український переклад у кн.: Липинський В. Суспільно-політичні твори. К., 2017. s. 95.

24. Lypuński W. «Z dziejów Ukrainy». Kraków, 1912.

25. Pod skrzydłami nauki: Katolicyzm i prawosławie na Uniwersytecie św. Włodzimierza w Kijowie: Wasilij Uljanouski, Wiktor Korotkyi. Myślą i słowem: polsko-rosyjski dyskurs ideowy XIX wieku, red.: Łukasz Adamski, Sławomir Dębski. Warszawa, 2014. S. 399–424.

REFERENCES

1. Hyrych I. “Every Nation is a Beautiful Flower of Humanity”: Olgerd Bochkovskiy on the Nation, Nationalism and national revival [«Kozhna natsiia – harna kvitka liudstva»: Olherd Bochkovskiy pro natsiiu, natsionalizm i natsionalne vidrozhennia]. Notes of the Shevchenko Scientific Society.– T.CCLXX.– Lviv, 2017. ss 236—278.

2. Hyrych I. “Ethnicism” and “Statehood” in Ukrainian Historiography: the Problem of Meaningful Filling of Concepts [«Narodnytstvo» ta «derzhavnytstvo» v ukrainskii istoriohrafii: problema zmistovnoho napovnennia poniat]. A Young Nation: an almanac. K.: Smoloskyp, 2000. Part 4. ss. 5-30.

3. Hyrych I. V. Antonovych as the Builder of the Historiosophical Foundations of the New Ukraine [Antonovych — budivnychiy istoriosofskykh zasad novoi Ukrainy]. The third academy in memory of prof. V. Antonovych. K., 1996. ss. 28-35.

4. Hyrych I. Viacheslav Lypynskiy: Farmer and Soldier (the Relationship Between Democratic and Conservative in His Historiosophy) [Viacheslav Lypynskiy: khliborob i zhovnr (spivvidnoshennia demokratychnoho i konservatyvnoho v yoho istoriosofii)]. K., 2019. 310 p.

5. Hyrych I. Volodymyr Antonovych – the Author of the Concept of New Ukraine [Volodymyr Antonovych – avtor kontseptu Novoi Ukrainy] // Dyvoslovo. 2008. March. Part 3(612). P. 59-62.

6. Hyrych I. Viacheslav Lypynskiy in the Light of his Correspondence from Pre-Revolutionary Times [Viacheslav Lypynskiy u svitli yoho lystuvannia z dorevoliutsiinykh chasiv]. Lypynskiy V. Correspondence. T. 1: A-Z. Kyiv-Philadelphia, 2003. ss. 83-118.

7. Hyrych I. Between Science and Politics. Historiographic Studies About Conceptual Scientists [Mizh naukoii i politykoii. Istoriohrafichni studii pro vchenykh-kontseptualistiv]. Ternopil: Textbook-Bohdan, 2012. 488 p.

8. Hyrych I. Creativity of the Ethnologist Olgerd Boczkowski and the Matter of Publishing His Legacy [Tvorchist natsioloha Olherda Bochkovskoho ta sprava vydannia yoho spadshchyny]. Ukrainian Biography: Collection of Science Ave. Institute of Biographical Studies. Kyiv, 2017. Vol. 15. ss. 43-57.

9. Hyrych I. Ukrainian Intellectuals and Political Separateness (the middle of the 19th – beginning of the 20th century) [Ukrainski intelektualy i politychna okremishnist (seredyna XIX – pochatok XX st.)]. Iss. 2nd, ex. and additional K.: Ukrainian Propylaea, 2020. 452 p.

10. Hyrych I. Ukrainian Intellectuals and Political Separateness (Middle of the 19th – Beginning of the 20th Century). K.: Ukr. Writer, 2014.

11. Hrushevskiy M. S. Volodymyr Antonovych. The Main Ideas of His Creativity and Activity [Volodymyr Antonovych. Osnovni idei yoho tvorchosti i diialnosti]. Notes of the Ukrainian Scientific Society in Kyiv. K., 1909. T. 3. ss. 5-14.

12. Kolessa O. Shevchenko and Mickiewicz [Shevchenko i Mitskevych]. Lviv, 1894.

13. Korotkyy V. Relations between Volodymyr Antonovych and Leonard Sowiński: an Episode From the History of 'Khlopomanstvo' [Vzaiemnyy Volodymyra Antonovycha ta Leonarda Sovinskoho: epizod z istorii khlopomanstva]. Polish Studies of Kyiv. K., 2016. Volume XXVIII. ss. 221–236.

14. Korotkyy V. Michal Tchaikovsky and Volodymyr Antonovych: «Ukrainian school» of Polish Romantic Literature and the Formation of Ukrainophilism [Mikhal Chaikovskiy ta Volodymyr Antonovych: «ukrainska shkola» polskoi romantychnoi literatury i stanovlennia ukrainofilstva]. Vinnytsia: «Nilan LTD», 2015, 176 p.

15. Kulish P. Diary [Shchodennyk]. Gathered, note by S. M. Kirzhaeva. K.: Institute of Ukrainian Archeography of the National Academy of Sciences, 1993.

16. Lypynskiy V. Letters to Brothers-Husbandmen. On the Idea and Organization of Ukrainian Monarchism [Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму]. Ed. by Ya. Pelenskiy. K.; Philadelphia, 1995. T. 6. Book. 1. S. XXIX.

17. Lysiak-Rudnytskyi I. Polish-Ukrainian relations: the Burden of History [Polsko-ukrainiski stosunki: tiahar istorii]. I. Lysiak-Rudnytskyi. Historical essays. K.: Osnovy, 1994. T. 1. ss. 498-499.

18. Volodymyr Radzykevych. Paulin Święcicki. His Journalistic, Scientific and Literary Activity [Pavlyn Svetsitskyi. Publitsystychna, naukova ta literaturna yoho diialnist]. In Lviv: the Shevchenko Scientific Society printing house, 1911. 118 p. (Reprint from «Notes of the Shevchenko Scientific Society». Volumes 101-103).

19. Among the Creators of the Shevchenko Cult: the Participation of Volodymyr Antonovych in Caring for Kobzar's Grave [Sered tvortsiv kultu Shevchenka: uchast Volodymyra Antonovycha u dohliadi za mohyloiu Kobzaria]. Ethnic history of the peoples of Europe: collection. of science pr. K.: KNU named after T. Shevchenko, 2015. Vol. 46. P. 40–50.

20. St. Volodymyr University: student life 1834–1917 [Univertsytet Sviatoho Volodymyra: studentske zhyttia 1834–1917]: coll. dock. Edited by: V. F. Kolesnyk, V. A. Korotkyi, I. I. Chigyrk. K.: VOC «Kyiv University», 2014. 415 p.: photo. (University past).

21. Chornovol I. The Polish-Ukrainian Agreement of 1890—1894 [Polsko-ukrainska uhoda 1890—1894 rr.]. Lviv, 2000.

22. Shporliuk R. Empire and Nations. From the Historical Experience of Ukraine, Russia, Poland and Belarus [Imperiia ta natsii. Z istorichnoho dosvidu Ukrainy, Rosii, Polshchi ta Bilorusi]. Trans. from English K.: Duh i Litera, 2000. 354 p.

23. Lipiński W. Szlachta na Ukrainie. Kraków, 1912. Ukrainian translation in the book: Lypynskyi V. Socio-political works. K., 2017. p. 95.

24. Lypynski W. «Z dziejów Ukrainy». Kraków, 1912.

25. Pod skrzydłami nauki: Katolicyzm i prawosławie na Uniwersytecie św. Włodzimierza w Kijowie: Wasilij Uljanouski, Wiktor Korotkyi. Myślą i słowem: polsko-rosyjski dyskurs ideowy XIX wieku, red.: Łukasz Adamski, Sławomir Dębski. Warszawa, 2014. S. 399–424.